
 aula Joaquim Molas

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Sobre l'art de la lectura crítica

transcripció de la ponència de Francesc Codina

5 de maig de 2017

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Vilanova i la Geltrú

Primer de tot, voldria agrair a l'Aula Joaquim Molas i als organitzadors d'aquesta cinquena trobada que m'hagin convidat perquè és un tema que m'interessa i que m'implica, si bé veig que porta un subtítol, «Crítica i literatura. Les raons dels crítics»; jo no gosaria posar-me l'etiqueta de crític literari, si més no en un sentit militant, més aviat em posaria la potser més modesta d'estudis de la literatura, això sí, amb un ànim crític. I també ho vull agrair perquè és una ocasió per fer reviure el mestratge del doctor Joaquim Molas, que va ser professor meu a la llicenciatura, al doctorat —em va dur ell la tesi—, i amb qui vaig tenir la fortuna de col·laborar, i amb algunes de les persones que sou aquí, amb tota l'aventura de la resurrecció literariocrítica d'un dels nostres clàssics, que és Verdaguer.

I precisament el títol que he donat a la meua intervenció, que és sobre l'art de la lectura crítica, té un ressò, no pas arbitrari, com intentaré de fer veure, del títol que Joaquim Molas va donar a un conjunt d'assaigs escrits entre el 1958 i el 1972, que va aplegar i publicar en volum el 1974 a Edicions 62, amb el títol *Lectures crítiques*. Molas va escriure una breu justificació del llibre en la qual, per explicar la heterogeneïtat dels materials que el formaven, que anaven des del pròleg, un article, ressenya, periodístic, erudit, etcètera, tot partint de Roman Jakobson feia un seguit de distincions per desembolicar la troca terminològica que emboira els estudis literaris i la crítica literària. Molas hi distingeix l'estudis de la literatura del crític literari pròpiament dit; el primer, que es pot ocupar de la teoria literària o bé de la història literària, o de totes dues, té per objecte no pas valorar les obres, sinó explicar-les, diu Molas, «a través d'una suma de condicionaments, interns i externs, de tipus històric o no». Per contra, el crític literari, diu Molas, «que treballa sobre el doll informe i canviant de

l'actualitat, intenta posar un ordre que, a la vegada, sigui útil per a autors i per a lectors. Així doncs, nega la validesa d'unes obres i afirma amb la mateixa convicció la d'unes altres».

Dins el camp dels crítics Molas hi destriava dues posicions. La primera correspon a la que ell qualifica de «bells preceptistes» i els autors moderns de manifestos, tipus Breton o Castellet — pensant en els anys que era recent tot el moviment del realisme social, el materialisme històric, aplicat a la literatura. Aquests autors de manifestos aspiren a definir uns models a seguir, i en els seus escrits barregen els eslògans programàtics amb anàlisis que mig voregen els estudis d'estètica o de teoria literària. La segona mena de crítics, segons Molas, és la dels crítics estrictes, aquells que, com Eliot o Riba, que posa d'exemples, «es limiten a registrar, d'una manera més o menys distanciada, és a dir, informativa i més o menys lligada a uns models de creació, és a dir, parcial i formativa, la producció *in fieri*, la producció en curs en el present». Molas, però, advertia que tant els crítics preceptistes o programàtics com els crítics estrictes, quan opinen sobre obres i autors del passat, ho fan sempre en funció del present, «ja sigui en termes de justificació o bé de programa». A diferència, per tant, dels estudiosos, que ho fan per un interès intrínsec, teòric o històric envers les obres.

Finalment, Molas constatava que «ben sovint, els diversos models que acabem de ressenyar apareixen intercalats en l'obra d'un mateix autor, i fins barrejats en un mateix estudi», i confessava que això era el que li passava a ell. D'aquesta manera, justificava la diversitat dels papers reunits en aquest llibre, bo i confessant que ell mateix havia oscil·lat entre l'estudi de més o menys volada, el manifest programàtic i la crítica estricta. Afegia, però, que això mateix es podria dir de gairebé tothom que s'hagi ocupat o s'ocupi de la literatura, fins i tot d'un Riba, que, com sabem, havia fet estudis erudits, com per exemple l'edició i l'estudi de la *Nausicaa* de Maragall, que va ser la seva tesi doctoral, assaigs de caire programàtic, com el polèmic article «Una generació sense novel·la?», o bé els articles de crítica estricta, com la majoria dels seus, que versen sobre la poesia. O, per posar un exemple més ençà, podríem citar el cas del poeta Casasses, que ha estat curador d'una bona edició de les *Perles* de Verdaguer, el llibre inspirat en el *Llibre d'Amic e Amat* de Llull, precedit d'un estudi crític penetrant.

Aquest conjunt de distincions i d'interrelacions entre els diversos nivells que conviuen dins el camp ambigu dels estudis literaris i de la crítica literària —que he manllevat, tot resumint-les, del mestre Joaquim Molas— són una bona entrada a les dues qüestions que miraré de tractar breument a continuació: la funció essencial de la crítica, si és que ha de tenir una funció

essencial entre el ventall d'utilitats que té, i l'art de l'autor de crítica, que és l'operació prèvia a l'escriptor de crítica, en forma d'article o d'assaig.

La funció essencial de la crítica. S'ha escrit molt sobre les funcions de la crítica; és, per tant, un tema que es presta a l'exercici erudit d'enfilat de citacions i citacions de personatges il·lustres, cosa que estalviaré per ignorància, mandra i perquè, de fet, a mi em van satisfer del tot les nou o deu pàgines que sobre les funcions de la crítica va escriure el 1963 George Steiner, que constitueixen el text aplegat després al llibre *Llenguatge i silenci*, publicat el 1967. Aquest text, escrit en un moment de crisi moral, cultural i, per tant, també literària, del món occidental, encara sota l'impacte de les atrocitats i els crims dels totalitarismes i de la Segona Guerra Mundial, i sota l'ombra de l'amenaça de la bomba nuclear generada per la Guerra Freda, George Steiner hi fa una defensa de la literatura i de la funció indispensable de la crítica literària, que pot ajudar, segons ell, a reorientar la humanitat a través de la lectura en una època, diu, de privació i incertesa, que feia, fins i tot, dubtar que la cultura i la literatura no haguessin perdut significació i labor. Això ho deia, segurament, en referència a la provocació d'Adorno, que poc abans havia escrit allò que, després d'Auschwitz, escriure poesia és un acte de barbàrie.

Segons Steiner, la funció de la crítica és triple. En primer lloc, afirma, serveix per mostrar als lectors quins clàssics s'han de rellegir i com. La crítica, quan té per objecte les obres del passat, ha de rescatar i presentar al lector aquelles que interpel·lin al present amb més força, de manera més incisiva. Atenció al matís: Steiner no propugna l'establiment d'un cànon fix, ineludible, de clàssics que cal llegir, com potser sí que, en part, postula Harold Bloom, sinó que més aviat té una concepció del passat literari, des del punt de vista crític, com un camp obert on el crític ha de triar aquelles obres que siguin actuals, és a dir, pertinents per establir un diàleg amb el present. Steiner distanciació el crític del filòleg, pel qual la vàlua d'un text pretèrit és intrínseca encara que la substància emotiva, intel·lectual i estètica ja no digui res, o gairebé res, al lector d'avui. Ara bé, avisa Steiner: el crític que es vulgui ocupar dels clàssics s'haurà d'armar amb els coneixements de l'estudiós i del filòleg, i haurà de tenir en compte el sentit primari i la integritat de les obres que rescata críticament per als lectors d'avui.

Potser ho podríem il·lustrar, a casa nostra, amb el cas de Verdaguer; s'acaba de publicar, fa unes setmanes, en una edició crítica de Pere Tió, el llibre *Al cel*; és un llibre de Verdaguer que encara la humanitat a l'infinit a través de la poetització del firmament físic. Un llibre de poesia elaborat amb una llengua rotunda, probablement poc distant de la d'ara, i és d'una

sensibilitat que pot connectar força amb la del lector d'avui. És un llibre que interpel·la més el nostre present que no pas, posem per cas, *Eucarístiques*, del mateix autor, un recull ingent de poemes eucarístics, amb fulguracions esplèndides de llengua i metàfores sorprenents però que difícilment, en el seu conjunt, diu gran cosa als lectors d'avui, molt allunyats de la poesia religiosa de caire devot. Veurem ara quines crítiques, a la premsa i als mitjans, mereix *Al cel* de Verdaguer; si són informades i orientadores o si són tributàries dels tòpics que encara circulen sobre aquest poeta i la seva obra. Els estudiosos, aquí, ja han fet la seva feina —em sembla que prou bé en aquest cas—, i veurem ara com la fan, o com la fem, els crítics. Si més no, Pep Paré en va fer una presentació excel·lent fa uns dies, que desitjaria, i espero, que sortís publicada en alguna de les plataformes que existeixen o són vàlides per això.

La segona funció dels crítics, d'acord amb Steiner, és la connexió, no sols en el temps, del passat amb el present, com s'ha dit, sinó la connexió, podríem dir-ne, entre els espais culturals, entre obres i autors de diverses llengües i nacions. Aquesta funció aproxima el crític literari amb el traductor literari, que també és una mena de crític; tots dos, de fet, fan el que Steiner en diu descobertes comunicatives, és a dir, tots dos comuniquen el valor d'obres produïdes en altres llengües o països, les influències, els contrastos amb els de la pròpia tradició mitjançant la recepció crítica o bé la traducció, una activitat impossible, sobretot en el cas de la poesia, però tanmateix factible, perquè de fet es fa, i déu-n'hi-do. Per tot plegat, afirma Steiner, la literatura hauria de ser tractada i ensenyada amb un enfocament comparatiu i alerta contra el xovinisme literari.

Però la funció més important de la crítica, la que Steiner explica en tercer i últim lloc, és la delegació de la literatura que es produeix en el moment present, la literatura que ell anomena contemporània; li dóna un sentit al terme contemporaneïtat més proper al que pot tenir en la mesura de l'existència humana més que no pas en un sentit d'època històrica. Steiner diferencia molt nítidament entre contemporaneïtat i immediatesa; ocupar-se de la immediatesa, és a dir, de les novetats literàries, donar-ne notícia, ressenyar-les breument i sovint superficialment, és una tasca informativa, pròpia del que en podríem dir el periodisme cultural. La crítica, diguem-ne veritable, en canvi, hauria d'anar més enllà davant d'una obra nova i s'hauria de preguntar si constitueix una innovació tècnica o una sofisticació formal, si comporta un gir estilístic o connecta amb la sensibilitat estètica del moment present, i sobretot si contribueix o no —recordem el moment històric en què Steiner escrivia aquest assaig— a fer créixer el que ell en diu la intel·ligència moral, o bé ens en distreu.

En últim terme, per Steiner, si la crítica compleix aquesta triple funció ha de contribuir a crear el que ell anomena una *human literacy*, terme que dóna títol al text que no sé com traduir, «literacitat humana», «literacitat» em sembla un terme molt estrany en català; «alfabetització humana» ho empobreix; «formació literària humana» potser a la llarga, però dóna més la idea. És a dir, la crítica ha de contribuir a aquesta formació humana tot orientant i ajudant a educar el lector, fent-lo conscient que la lectura d'un gran poema, d'una gran novel·la, no és un acte de gaudi banal, una evasió o una simple diversió, sinó una activitat que d'alguna manera ens pot fer transformar, ens pot ajudar a veure amb més precisió, determinats aspectes de la realitat. Comparada amb la creació literària la crítica és una tasca secundària, però important, per aquesta funció orientadora essencial que facilita l'encaminament i la immersió del lector en la gran literatura. Aquesta concepció de la crítica potser permetria incloure, si no en la nòmina dels seus practicants més estrictes, sí al voltant, en els marges d'aquesta pràctica, per exemple, alguns professors de literatura, alguns editors, alguns llibreters, alguns bibliotecaris, que també són conscients d'aquesta funció orientadora, en certa manera prescriptora, i que l'exerceixen de forma conseqüent, per bé que amb altres mitjans que no són l'assaig o l'article crític, sinó el comentari oral d'un text a classe, la recomanació de taulell o bé les bones tries editorials, sovint arriscades des del punt de vista editorial. També, i abans ho esmentava en Jaume, ara hi ha tot el món del ciberespai, els blogs —que no sé calibrar quin efecte tenen; pel que es veu els editors sí—, i que, de totes maneres, introdueixen un canvi important perquè si l'autoritat, diguem-ne crítica, ja era contestada, a més de maltractada i mal pagada, a més a més de tot això s'ha escampat, dispersat, multiplicat, diluït.

L'art de la lectura crítica. Si convenim, d'acord amb la concepció d'Steiner, que la crítica té la funció essencial d'encaminar el lector i d'orientar-lo en la lectura, hauríem de convenir, també, que tothom que la vulgui practicar s'hauria d'autoimposar i autoexigir un cert rigor de lectura. En aquest sentit ens podem demanar, per exemple, si és lícit de fer una crítica d'una obra des del desconeixement del seu context i la resta d'obres de l'autor, per exemple, sense un mínim repàs d'allò que altres, abans, ja han vist i ja han tractat. No goso pas dir que no sigui lícit, tot i que la meua formació —o deformació— i els meus hàbits d'estudis, de filòleg, m'aparten d'aquesta mena de pràctica. Tanmateix reconec que he llegit comentaris molt interessants, especialment de creadors literaris, com per exemple Palau i Fabre, entorn d'autors clàssics, concretament sobre March i Verdager, amb unes observacions agudes i penetrants en què s'ha prescindit de coneixements històrics, filològics, erudits, etc. Aquesta

mena de lectura crítica feta per creadors que es capbussen en les creacions d'altri, no pas sempre, però sovint prescindint de tota erudició, és per a mi no solament lícita, sinó també rigorosa, per bé que focalitzada en aquells punts de l'obra comentada que connecten amb la visió i els plantejaments del comentarista, sigui per afinitat o per contrast. El seu interès, doncs, sovint és bidireccional: diuen alguna cosa interessant sobre l'obra comentada, moltes vegades allò que l'erudició no ha vist, o pitjor, ha tapat amb un munt d'anotacions de detall, de vegades intrascendents, i solen dir molt, això sí, sobre les idees literàries del poeta o del novel·lista que exerceix de crític.

Un altre exemple recent, a part de Palau i Fabre, serien els textos de Lluís Solà, aplegats al llibre *La paraula i el món*, o també els comentaris que fa a l'últim volum de proses, *Llibertat i sentit*, on s'aproxima a una sèrie d'obres i autors, però des dels seus propis interessos. Per exemple, té un text sobre el *Crist de 200000 braços* de Bartra que és tota una disquisició a partir del text de Bartra sobre la llibertat, i que és un dels microgeneradors, segurament, d'aquest volum *Llibertat i sentit* que acaba de publicar.

Hi ha, és clar, també, el creador literari que quan fa crítica no prescindeix de l'erudició; és el cas d'un Riba, per exemple, que, a més, té un estil literari sòlid; en aquest cas el resultat, des del meu punt de vista, és molt satisfactori. També posaria com a exemple el cas de Segimon Serrallonga: l'any passat va sortir publicat un recull dels seus estudis sobre Verdagner, *Verdagner llegit per Segimon Serrallonga*, on fa aquest aliatge d'erudició i penetració des del punt de vista de la posició no simplement d'estudiós, sinó, també, de creador literari.

Una mena de lector de crítica que a mi, particularment, no m'interessa tant és el que utilitza l'obra objecte de l'estudi, comentari o ressenya per aplicar-hi un arsenal de conceptes i termes provinents de la teoria literària, de manera que allò que hauria de ser auxiliar i, doncs, administrat amb dosis prudentes, esdevé, de fet, el veritable objecte d'interès del crític, i l'obra esdevé, així, una mera panòplia on s'hi plantifiquen les armes més modernes de la teoria literària. Aquest esbiaixament i aquesta inflació, diguem-ne formalista, pot resultar catastròfica, i fins i tot d'efectes letals, quan afecta, també, l'ensenyament. I, per exemple, va ser denunciada fa uns anys per Todorov en un llibre del tot recomanable, *La literatura en perill*, publicat el 2008.

A l'extrem contrari de la crítica hiperformalista hi podem situar la crítica hiperideologitzada, que fa mig segle, just quan Molas escrivia els textos aplegats a *Lectures crítiques*, estava molt influïda pel marxisme, i que més recentment, sota la gran cobertura dels anomenats Estudis

Culturals està influïda per multituds d'ismes diversos. Sovint, les lectures fetes des d'aquest enfocament redueixen les obres a mers missatges ideològics, ignoren el vessant estètic i emotiu i en simplifiquen la complexitat perquè, algunes vegades, tendeixen a identificar o confondre la virtualitat significativa de l'obra literària, que té un grau d'obertura considerable, amb la posició política i ideològica coneguda de l'autor. De totes maneres, això no vol dir que amb aquestes aproximacions no hi hagi, també, il·luminacions interessants sobre les obres.

Una altra, diguem-ne desviació, des del meu punt de vista, força perillosa en què pot caure certa crítica, especialment la que es fa des de l'àmbit acadèmic —demostrarem que els acadèmics també tenim capacitat autocrítica i metaautocrítica, fins i tot—, és el que en podríem dir el científicisme o pseudocientíficisme, impulsat pels agents o agències responsables de les polítiques universitàries que imposen un model d'excel·lència en les humanitats, calcat sobre el model d'excel·lència de les ciències experimentals o de la tecnologia. Aquest model es concreta en la preferència per certs formats, per exemple l'article en una revista d'impacte, precedit del seu *abstract* i acabat amb unes conclusions ben definides i, si pot ser, numerades, i una llarga llista bibliogràfica per damunt de formats tradicionals més propis de les ciències humanes o de les humanitats, com ara l'estudi sobre un autor o una obra, l'edició crítica precedida d'un estudi aprofundit, un treball d'anàlisi profunda d'un text basat no pas en el comentari de la bibliografia secundària sobre el text, sinó sobre el propi text, etcètera. Tot això està alterant la filologia, els estudis literaris, que són una de les bases sobre les quals es pot assentar, després, la crítica militant, diguem-ne més responsable.

En fi, lluny d'aquest pretès científicisme, potser caldria reivindicar la crítica, i fins i tot els estudis literaris, com a art, però com a art no en el sentit en què l'aplicaríem a la literatura, del qual derivaria el derivat artista, sinó en el primer sentit en què trobem definit el mot en l'article corresponent al Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, i que diu: «Habilitat, destresa, a fer certes coses adquirida amb l'estudi, l'experiència, l'observació», és a dir, aquest art seria el que donaria com a derivat no «artista», sinó «artesà».

Segurament —i que se'm permeti la llicència— s'ha de reconèixer que els creadors tenen una dosi gran de geni o de gràcia; el geni de la llengua de Verdaguer i la gràcia de Carner. Els estudiosos i els crítics el que potser necessitem, o necessiten, és ofici, en aquest sentit; els creadors també tenen ofici, però potser amb ofici no n'hi ha prou, hi ha d'haver això més intangible del geni o la gràcia.

Bé, he començat apuntalant-me en les reflexions de Joaquim Molas dels anys 70, quan tenia poc més de quaranta anys, i acabaré citant una altra reflexió seva de l'any 2001, quan ja havia superat la setantena, que es troba al final del seu discurs d'agraïment pel Premi Fundació Catalana per a la Recerca que li va ser atorgat aquell any. És un discurs que porta per títol «Sobre la literatura i l'ofici d'estudiar-la», i diu això: «probablement el més apassionant de l'ofici d'estudiós, crític o crític de la literatura, que suposa moltes dosis d'erudició, d'intel·ligència i d'imaginació, és que un ja sap, d'entrada, que els resultats no són inapel·lables, com no ho van ser els anteriors ni ho seran els posteriors. En el fons, si les ciències experimentals són mòbils i provisòries, però progressives, cada troballa substituint l'anterior, les humanes, i més en concret les literàries, progressen en la recopilació i depuració de dades, no en la seva reconstrucció, perquè qualsevol reconstrucció és, al mateix temps, veritat i mentida, i veritats i mentides no són sinó una creació intel·lectual tan vàlida com la de la matèria sobre la qual treballa la literatura».

Moltes gràcies.